

Jan van het Kruis
Mystieke werken 4

Levende liefdevlam

**Gedichten
Brieven
Kleinere werken**

De geschriften van Jan van het Kruis
in nieuwe vertaling
bij Uitgeverij Carmelitana

Donkere nacht
Bestijging van de berg Karmel
Geestelijk Hooglied

Jan van het Kruis
Mystieke werken 4

Levende liefdevlam

Gedichten
Brieven
Kleinere werken

Vertaald door
Cees Bartels, z.g. (commentaar)
en Kees Waaijman (poëzie)

Voorzien van annotaties en een woordenlijst door
Geert Schiettecatte en Elisabeth Hense

Met inleidingen van
Hein Blommestijn, Jos Huls, Carmen Fotescu,
Ulrich Dobhan en Elisabeth Peeters

 CARMELITANA

© Carmelitana, Gent (www.carmelitana.be)

© Nederlandse vertaling: uitgeverij Carmelitana, Gent, 2024

Juan de la Cruz, *Llama de Amor Viva. Poesías. Escrito breves. Epistolario*

Vertaling uit het Spaans naar: Juan de la Cruz, *Obras Completas*.

Ed. José Vicente Rodríguez & Federico Ruiz Salvador, Madrid

(Editorial de Espiritualidad) 2019⁷

Omslag: Jan van het Kruis (1542-1591), portret (17e eeuw),

Museo Santa Cruz, Toledo

ISBN: 978-949-243-439-5

Wettelijk Depot: D/2024/0770/03

NUR: 707

Vormgeving: Press Point.be, Kluisbergen

Druk: BestinGraphics

INHOUD

ALGEMENE INLEIDING	9
Schets van het leven van Jan van het Kruis	
<i>Hein Blommestijn</i>	9
Bij deze vertaling	
<i>Het vertalersteam</i>	13
BIBLIOGRAFIE	16
LEVENDE LIEFDEVLAM	27
Inleiding tot de Levende Liefdevlam	
<i>Hein Blommestijn</i>	28
Voorwoord	46
Zangen	49
ZANG 1	50
Verheldering	51
ZANG 2	80
Verheldering	80
ZANG 3	107
Verheldering	107
ZANG 4	166
Verheldering	167
GEDICHTEN	179
Inleiding tot de gedichten	
<i>Carmen Fotescu</i>	181
1. <i>Vivo sin vivir en mí</i>	200
2. <i>Entréme donde no supe</i>	204
3. <i>Cántico Espiritual (A)</i>	208
4. <i>Super Flumina Babylonis</i>	208
5. <i>Que bien sé yo la fonte</i>	212
6. <i>Romances</i>	216
7. <i>Noche oscura</i>	236
8. <i>Tras de un amoroso lance</i>	236
9. <i>Sin arrimo y con arrimo</i>	240

10.	<i>Por toda la hermosura</i>	242
11.	<i>Un pastorcico</i>	248
12.	<i>Llama de amor viva</i>	250
13.	<i>Cántico Espiritual</i> (B)	250
14.	<i>Navideña</i>	264
15.	<i>Suma de la perfección</i>	264

BRIEVEN	267
---------	-----

Inleiding tot de Brieven

	<i>Ulrich Dobhan</i>	268
1.	Aan moeder Catharina van Jezus, ongeschoeide karmelietes	272
2.	Aan Maria de Soto, beata te Baeza	273
3.	Aan moeder Anna van de heilige Albertus, ongeschoeide karmelietes, stichteres en priorin te Caravaca	274
4.	Aan moeder Anna van de heilige Albertus	274
5.	Aan moeder Anna van de heilige Albertus	275
6.	Aan een ongeschoeide karmelietes	277
7.	Aan de ongeschoeide karmelietessen van Beas	278
8.	Aan de ongeschoeide karmelietessen van Beas	279
9.	Aan moeder Leonore van de Doper, ongeschoeide karmelietes, te Beas	281
10.	Aan pater Ambrosius Mariano van de heilige Benedictus, ongeschoeide karmeliet, prior te Madrid	282
11.	Aan vrouwe Johanna de Pedraza, te Granada	284
12.	Aan een juffrouw uit Narros del Castillo (Ávila), aspirante om ongeschoeide karmelietes te worden	286
13.	Aan een ongeschoeide karmeliet	287
14.	Aan moeder Maria van Jezus, ongeschoeide karmelietes, priorin te Córdoba (?)	292
15.	Aan moeder Leonore van de heilige Gabriël, ongeschoeide karmelietes, te Córdoba	293
16.	Aan moeder Maria van Jezus, ongeschoeide karmelietes, priorin te Córdoba	295
17.	Aan moeder Magdalena van de Heilige Geest, ongeschoeide karmelietes, te Córdoba	296
18.	Aan pater Nicolaas van Jezus Maria (Doria), vicaris generaal van de ongeschoeide karmelieten	298
19.	Aan vrouwe Johanna de Pedraza, te Granada	299

20.	Aan een ongeschoeide karmelietes die aan scrupules leed	302
21.	Aan moeder Maria van Jezus, ongeschoeide karmelietes, priorin te Córdoba	304
22.	Aan moeder Leonore van de heilige Gabriël, ongeschoeide karmelietes, te Córdoba	305
23.	Aan iemand in begeleiding	306
24.	Aan Pater Louis van de heilige Engel, ongeschoeide karmeliet, in Andalusië	307
25.	Aan moeder Anna van Jezus, ongeschoeide karmelietes, te Segovia	308
26.	Aan moeder Maria van de Menswording, ongeschoeide karmelietes, te Segovia	310
27.	Aan moeder Maria van de Menswording	310
28.	Aan vrouwe Anna del Mercado y Peñalosa, te Granada	311
29.	Aan iemand in begeleiding	312
30.	Aan moeder Anna van de heilige Albertus, ongeschoeide karmelietes, te Caravaca	313
31.	Aan vrouwe Anna del Mercado y Peñalosa, te Granada	313
32.	Aan pater Jan van de heilige Anna, ongeschoeide karmeliet, te Málaga	315
33.	Aan een ongeschoeide karmelietes, te Segovia	315
 KLEINERE WERKEN		 317
	Algemene inleiding tot de Kleinere werken <i>Elisabeth Peeters</i>	318
	Inleiding tot de Woorden van licht en liefde <i>Elisabeth Peeters</i>	321
	De omvorming in liefde in de Woorden van licht en van liefde <i>Jos Huls</i>	328
	WOORDEN VAN LICHT EN LIEFDE	330
	1. AUTOGRAAF VAN ANDÚJAR	331
	De omvorming in liefde in de Punten van liefde <i>Jos Huls</i>	342
	2. PUNTEN VAN LIEFDE (BEWAARD TE BEAS)	343
	De omvorming in liefde in de Raadgevingen bewaard in de editie van Gerona <i>Jos Huls</i>	349

3. RAADGEVINGEN BEWAARD IN DE EDITIE VAN GERONA	350
De omvorming in liefde in de Raadgevingen bewaard door Magdalena van de Heilige Geest en de overige raadgevingen <i>Jos Huls</i>	355
4. RAADGEVINGEN BEWAARD DOOR MAGDALENA VAN DE HEILIGE GEEST	356
5. RAADGEVINGEN BEWAARD DOOR MARIA VAN JEZUS	358
6. RAADGEVINGEN BEWAARD IN HET MS. VAN ANTEQUERA	358
Inleiding tot de Voorzorgsmaatregelen en de Vier raadgevingen aan een kloosterling <i>Elisabeth Peeters</i>	360
De omvorming in liefde in de Voorzorgsmaatregelen <i>Jos Huls</i>	369
VOORZORGSMAATREGELEN	371
De omvorming in liefde in de Vier raadgevingen aan een kloosterling <i>Jos Huls</i>	379
VIER RAADGEVINGEN AAN EEN KLOOSTERLING	381
De omvorming in liefde in de Graden van volkomenheid <i>Jos Huls</i>	386
GRADEN VAN VOLKOMENHEID	387
Inleiding tot Oordeel en advies <i>Elisabeth Peeters</i>	389
De omvorming in liefde in Oordeel en advies <i>Jos Huls</i>	391
OORDEEL EN ADVIES	392
Inleiding tot de Berg van volmaaktheid of de Berg Karmel <i>Elisabeth Peeters</i>	394
De omvorming in liefde in de Schets van de berg Karmel <i>Jos Huls</i>	397
BERG VAN VOLMAAKTHEID	399
 AANVULLINGEN	 405
Woordenlijst	406
Belangrijkste voetnoten	441
Websites met foto- en ander materiaal	445

ALGEMENE INLEIDING

SCHETS VAN HET LEVEN VAN JAN VAN HET KRUIS ¹

Hein Blommestijn

Juan de Yepes y Alvarez werd in 1542 geboren te Fontiveros in Castilië als derde kind van Gonzalo de Yepes en Catalina Alvarez. Zijn vader, op jonge leeftijd wees geworden, groeide op bij ooms in Toledo, rijke handelaren in zijde. Tijdens een van zijn reizen naar Medina del Campo als vertegenwoordiger van zijn ooms, leerde hij Catalina kennen. Zij was een arme wees, eveneens afkomstig uit Toledo. In een klein fabriekje te Fontiveros werkte ze aan het weefgetouw. In 1529 werd in de kerk van deze plaats het huwelijk voltrokken. Gonzalo vestigde zich vervolgens als wever in Fontiveros. In 1530 werd hun eerste kind geboren, Francisco.² Vervolgens Luis die jong stierf en tenslotte Juan. Hun vader overleed — na een ziekte van ongeveer twee jaar — kort na de geboorte van het derde kind. De weduwe probeerde met vindingrijkheid haar gezin in leven te houden. Zo werd de jeugd van Juan getekend door armoede, ontbering en dood. Niet zelden stuurde zijn moeder hem de straat op om brood te bedelen. Deze materiële situatie vormde het geestelijke perspectief van zijn leven, waaraan hij onverminderd trouw bleef. Van jongs af aan leefde hij met grote intensiteit geconcentreerd op het meest wezenlijke.

In Medina del Campo leerde Juan de karmelieten kennen, die daar in 1556 het klooster Santa Ana del Carmen hadden gesticht. In 1563 deed hij zijn intrede in het noviciaat van de Karmel van Medina, waar hij toen met zijn moeder en broer woonde. Het feit dat hij zich aangetrokken voelt tot de verering van Maria zal er zeker toe bijgedragen hebben dat de roeping tot de Karmel in hem

¹ We publiceerden een uitgebreidere levensbeschrijving in delen 1 en 2 van de *Mystieke werken*: Jan van het Kruis, *Donkere nacht*, Gent, 2021, pp. 9-18 en *Bestijging van de berg Karmel*, Gent, 2022, pp. 16-23.

² Zoals zijn vader wordt hij wever. Hij blijft zijn leven lang arbeider en wordt geschilderd als een nederig en eenvoudig mens. Toch laat hij een bescheiden spiritueel oeuvre na dat tot op heden nauwelijks aandacht heeft gekregen. Hij sterft in 1607. Francisco de Yepes, *Escritos Espirituales*, presentación, edición y notas de Pablo María Garrido, Madrid 1990.

gewekt kon worden. Bij zijn inkleding als karmeliet ontving hij de naam van Juan de Santo Matía, ter ere van de apostel wiens feest op deze Aswoensdag gevierd werd. Op 25 februari 1564 legde hij zijn professie af.

Vanaf 1564 woonde Juan in de Karmel van Salamanca en volgde colleges filosofie en theologie aan de universiteit en de eigen opleiding die geassocieerd was aan de universiteit: *el colegio San Andrés*, Studium Generale van de Orde. In deze context werd de intellectuele vorming aangevuld door een intensieve kennismaking met de spirituele traditie van de Karmel. Juan wilde tot begrip komen van het wezen van de contemplatie, dat hij als de kern beschouwde van het leven in de Karmel. Spirituele lezing van de Schrift en denken hadden één doel, namelijk te komen tot een ontvangen van de omvormende werking van God in de menselijke ziel. Het kan daarom nauwelijks onze bevreemding wekken, dat hij op het einde van deze intense periode van vorming serieus overwoog om Kartuizer te worden. De vraag was immers, hoe kon hij ten volle beantwoorden aan de roeping die God in hem wakker maakte. In augustus 1567 kwam Teresa naar Medina del Campo om daar haar tweede klooster van Karmelietessen te stichten. Juan, die in het voorjaar tot priester gewijd was, kwam tegelijkertijd naar deze stad om in de kerk van de Karmel zijn eerste mis te vieren. Hij bracht twijfels over zijn roeping in september of oktober tot uiting aan Teresa, die hem overtuigde dat het juist zijn roeping was om, net zoals zij, de grondslagen te leggen voor een veel consequenter contemplatief leven in de Karmel. Met deze opdracht keerde hij terug naar Salamanca voor het laatste jaar van zijn theologische studie.

Als gevolg van deze ontmoeting, die een omwenteling in zijn leven veroorzaakte, begeleidde hij Teresa op haar reis voor de stichting van het klooster in Valladolid op 15 augustus 1568. Met instemming van zijn provinciaal fray Alonso González begon Juan daarna in september samen met twee medebroeders³ het eerste klooster van de hervormde Karmel in Duruelo. In aanwezigheid van de provinciaal vond op 28 november de inwijding plaats van

3 Antonio de Heredia, die van dan af Antonio de Jesús gaat heten, en een andere medebroeder.

dit nieuwe kloostertje. Juan de Santo Matía gaat vanaf nu Juan de la Cruz heten, Jan van het Kruis. Toen de provinciaal het kloostertje in 1569 opnieuw bezocht, kreeg het de formele status van een convent. Jan van het Kruis werd de subprior en belast met de vorming van de eerste kandidaten. De gemeenschap verhuisde op 11 juni 1570 naar Mancera de Abajo. Het derde klooster werd op 1 november 1570 gevestigd in Alcalá de Henares, waar Jan van het Kruis de rector van het college werd. De eerste generatie van de hervormde Karmel werd door hem persoonlijk gevormd in de beginselen van het contemplatieve leven.

Eind mei 1572 kwam Juan naar Avila als biechtvader en vicaris van het klooster Encarnación. Afgezien van enkele korte onderbrekingen zal hij hier blijven tot eind 1577. Teresa kreeg in 1574 toestemming van de visitator dat Juan samen met zijn medebroeder Germán de San Matías voorlopig konden wonen in een huisje bij het klooster van de karmelietessen. Wanneer hervormden en niet-hervormden in een gemeenschap leefden, ontstonden er spanningen. Op de avond van 2 december 1577 werd Juan gevangen genomen en enkele dagen later naar de kloostergevangenis van Toledo overgebracht. Gedurende de negen maanden die Juan de la Cruz ofwel Jan van het Kruis van december 1577 tot augustus 1578 in de kloostergevangenis van Toledo vertoefde, schreef hij een van de mooiste gedichten uit de Spaanse literatuur: *Het Geestelijk Hooglied*. In de jaren 1579-1586 schreef hij vier mystieke commentaren op drie van zijn gedichten. Twee hiervan, namelijk de *Bestijging van de Berg Karmel* en de *Donkere Nacht* becommentariëren het gedicht 'In een donkere nacht'.

In de octaaf van Maria Hemelvaart 1578, tussen twee en drie uur 's nachts, ontsnapte hij uit zijn cel om vervolgens zijn toevlucht te zoeken in het klooster van de karmelietessen. Begin oktober 1578 werd hij tot vicaris gekozen van het klooster van El Calvario en bereidde daarvandaan de oprichting voor van een college in Baeza. In juni verhuisde hij en werd hij rector van deze nieuwe stichting. Tijdens het kapittel in Alcalá de Henares van 3 tot 16 maart 1581 werd Juan tot derde definator of bestuurslid gekozen. In januari 1582 vertrok hij naar Granada, waar hij tot prior gekozen was van Los Martires. In 1585 werd hij op het provinciaal kapittel tot tweede definator gekozen. Vervolgens werd hij tot vicaris provinciaal

benoemd van Andalusië. Hij bleef wonen in Granada, maar trad af als prior. In april 1587 was hij aanwezig op het provinciaal kapittel te Valladolid en werd opnieuw tot prior van Granada benoemd. In juni 1588 nam hij deel aan het eerste generale kapittel van de hervorming, waar hij tot definator gekozen werd en tot prior van het klooster In Segovia benoemd. In juni 1590 was hij aanwezig tijdens het buitengewone generale kapittel in Madrid.

In juni 1591 was hij weer in Madrid voor de gewone kapittel sessie, waar hij ontheven werd van al zijn taken. Hij keerde als een gewone religieus naar Segovia terug. Vervolgens trok hij zich terug in het afgelegen kloostertje van La Peñuela in de buurt van Baeza. Hij werkt hier aan een nieuwe redactie van de *Levende liefdevlam*. Toen hij ziek werd, vertrok hij op 28 september naar het klooster van het nabijgelegen Ubeda om daar betere verzorging te vinden. De ziekte werd steeds erger. In de nacht van 13 op 14 december 1591, om twaalf uur 's nachts, stierf Jan van het Kruis. Twee jaar later werd zijn lichaam overgebracht naar Segovia. Op 25 januari 1675 werd hij door paus Clemens X zalig verklaard en op 27 december 1726 heilig verklaard door Benedictus XIII, om tenslotte op 24 augustus 1926 door Pius XI uitgeroepen te worden tot kerkleraar.

BIJ DEZE VERTALING

Bij de uitgave van dit vierde deel van de *Mystieke werken* van Jan van het Kruis hanteren we opnieuw dezelfde principes als bij de vorige delen.⁴ Na de publicatie van de *Donkere nacht*, de *Bestijging van de berg Karmel* en het *Geestelijk Hooglied* (in de eerste, A-redactie), volgt hier de publicatie van de *Levende liefdevlam* en van de overige geschriften van Jan van het Kruis. Daar zijn de *Gedichten*, de *Brieven* en enkele *Kleinere werken* onder begrepen.

De *Levende liefdevlam* is het vierde grote werk van Jan van het Kruis, gebaseerd op het derde grote gedicht dat uit zijn pen vloeide, ‘Levende liefdevlam’ of ‘Vlam van liefde levend’ (het adjectief ‘levend’ slaat zowel op de vlam als op de liefde). Het commentaar op dit gedicht is evenwel bescheiden van omvang: in de uitgave van E. Pacho, *Monte Carmelo*, 2021, telt *Noche* 151 blz., *Subida* 378 blz., *Cántico* (A) 149 blz. (*Cántico* B telt 248 blz), terwijl *Llama* slechts 189 blz. telt voor *beide* redacties (A en B) samen onder elkaar weergegeven — dus ongeveer 95 blz. voor één redactie.

Er zijn inderdaad weer twee redacties van dit commentaar. De eerste, zgn. A-redactie, schreef Jan van het Kruis op heel korte tijd in 1586. Toen waren *Nacht* en *Bestijging* en de eerste, A-redactie van het *Hooglied* al afgewerkt en was de tweede, B-redactie van het *Hooglied* een proces in wording (vermoedelijk 1585-1588). Dat Jan met heel veel zorg zijn commentaren bleef nakijken en verbeteren, blijkt uit dit redactieproces van het commentaar op het ‘Geestelijk Hooglied’. Het blijkt ook uit het feit dat hij vanaf misschien wel 1587 aan de redactie van het commentaar op de ‘Levende liefdevlam’ bleef werken, en dit tot aan zijn dood in 1591. De B-redactie van het *Geestelijk Hooglied* is ruim een derde langer dan de A-redactie en betekent dus een grondige herwerking. De B-redactie van de *Levende liefdevlam* is hooguit enkele bladzijden langer; ten opzichte van de A-redactie biedt deze tweede redactie dus geen fundamenteel verschil.

⁴ We verwijzen graag naar: Jan van het Kruis, *Donkere nacht* (*Mystieke werken* 1), Gent, 2021, pp. 36-38; *Bestijging van de berg Karmel* (*Mystieke werken* 2), Gent, 2022, pp. 44-47; *Geestelijk Hooglied. Eerste redactie* (*Mystieke werken* 3), Gent, 2023, pp. 26-33.

Vroeger werd het verschil tussen de twee redacties van *Levende liefdevlam* helemaal geminimaliseerd. Dat gaat echter te ver. Ten eerste zijn er erg véél wijzigingen in de B-redactie van 1591 ten opzichte van de A-redactie uit 1587; het betreft kleine tot heel kleine verduidelijkingen en veranderingen, maar samen zijn ze toch betekenisvol. Ten tweede zijn er in de B-redactie enkele substantiële toevoegingen en veranderingen, die het verschil tussen beide redacties betekenisvol maken. De twee belangrijkste verschillen zijn dezelfde als bij de beide redacties van het *Geestelijk Hooglied*: Jan van het Kruis maakt zijn eigen commentaar duidelijker en rijker met allerhande aanvullingen, en hij nuanceert voorzichtig enkele boude uitspraken van de eerste redactie. Opnieuw kan men zeggen dat de A-redactie dichter bij zijn persoonlijke beleving staat, getuigenis afleggend van de intensiteit van zijn *mystieke ervaring*, terwijl de tweede redactie daar iets meer afstand van neemt en het *pedagogische* perspectief op de voorgrond plaatst.⁵

In *Levende liefdevlam* heeft Jan van het Kruis het over zaken die heel ‘verheven en wezenlijk’ zijn (Prol. 1), waarvoor ‘woorden tekortschieten’ (ibid.), omdat het hier over ‘de meest volmaakte graad van volkomenheid’ gaat (Prol. 3). Bij de vertaling van die falende woorden gaat nog meer verloren. Méér dan in de eerdere delen hebben we daarom in voetnoten alternatieve vertalingen voorgesteld voor belangrijke termen. Men kan verwachten dat de taal van Jan van het Kruis in dit geschrift heel lyrisch wordt — sommigen zullen zeggen barok, hoogdravend of overladen.⁶ Maar Jan, de zogenaamde ‘leraar van het niets’ en ‘leraar van de nachten’, voelt de behoefte om duidelijk te maken hoe eindeloos genereus God is en hoe eindeloos diep het genieten gaat dat volgt uit de liefdevolle omvorming van de mens in God. *Levende liefdevlam* is ‘het lied van de mateloosheid van de liefde’.⁷

We gebruiken in de voetnoten — die enkel bedoeld zijn voor wie zich door studie verder wil verdiepen in de visie van Jan van

5 Zie onze voetnoten bij V 1, 13–14 en de uitstekende Inleiding van Jane Ackermann, *John of the Cross. The Living Flame of Love. Versions A and B* (Medieval & Renaissance Texts & Studies), Binghamton, NY, 1995.

6 Wie de *Levende liefdevlam* moeilijke lectuur vindt, kan een betrouwbare en toegenakelijke gids vinden in K. Kavanaugh, *The Living Flame of Love. Study Edition*, Washington, 2023. Vgl. ook B. McGinn, *Mysticism in the Golden Age of Spain (1500-1650): Part 2. The Presence of God Vol. 6. A History of Western Christian Mysticism*, New York 2019, pp. 302–313.

7 G. Morel, geciteerd in J. Ancet, *Nuit obscure. Cantique spirituel*, Paris, 1997, p. 222.

het Kruis — deze afkortingen: *N* (*Donkere nacht*, Carmelitana, Gent, 2021), *B* (*Bestijging van de berg Karmel*, Gent, 2022), *HA* (*Geestelijk Hooglied*, eerste, A-redactie, Gent, 2023⁸), *V* voor *Levende liefdevlam*, *Wijsh.* voor de *Woorden van licht en liefde* (de vroegere ‘Spreuken’). Naar de overige kleinere werken verwijzen we zonder gebruikmaking van afkortingen.

Bij het tot stand komen van deze nieuwe vertaling en uitgave van de *Mystieke werken* van Jan van het Kruis hebben wij meermaals dankbaar gebruik gemaakt van de uitstekende vertaling en uitgave in het Duits van Ulrich Dobhan en Elisabeth Peeters, bij Herder verschenen tussen 1995 en 2019. Deze vijfdelige uitgave ligt nu, herwerkt, in één monumentaal werk in twee banden voor — het levenswerk van deze kenners van de mystiek van Teresa van Jezus en Jan van het Kruis.⁹

⁸ De vertaling van het *Geestelijk Hooglied* in de tweede, B-redactie zal later verschijnen, wanneer de vier delen van de *Mystieke werken* gebundeld worden in één volume. In die compactere vorm van de *Mystieke werken* wil het vertalersteam dankbaar door de lezers ingezonden opmerkingen en tekstverbeteringen verwerken.

⁹ Johannes vom Kreuz, *Poesie und Prosa. Gesamtausgabe*, uitg. Elisabeth Peeters en Ulrich Dobhan, Freiburg-Basel-Wien, 2024, 2000 blz.

BIBLIOGRAFIE

I. TEKSTUITGAVEN EN VERTALINGEN

- Ackermann, Jane, John of the Cross. *The Living Flame of Love. Versions A and B* (Medieval & Renaissance Texts & Studies). Binghampton, NY 1995.
- Ancet, Jacques, *Jean de la Croix. Nuit obscure. Cantique spirituel et autres poèmes*. Paris 1997 (tweetalige uitgave).
- Aptel, Françoise & Thibaut, Jean-Pierre & Haussière, Marie-Agnès, *Jean de la Croix. La Vive Flamme d'amour* (Sagesses Chrétiennes). Paris 2002.
- Bord, André, *Oeuvres complètes de Saint Jean de la Croix*. Paris 2003; 2021². (enkel de B-versie)
- Canatsey, Kenneth, *A Bilingual Edition of Poems by St. John of the Cross: Spiritual Songs and Ballads*. Lewiston 2004.
- De la Iglesia, Lucinio Ruano, *San Juan de la Cruz, Obras completas*. Madrid (Biblioteca de Autores Cristianos) 2023. (A-versie bovenaan de bladzijde en B-versie onderaan en in kleinere letter)
- Dobhan, Ulrich & Elisabeth Hense & Elisabeth Peeters, *Johannes vom Kreuz. Sämtliche Werke. Vollständige Neuübertragung*. Freiburg-Basel-Wien 1996-2000. (enkel de B-versie)
- Dobhan, Ulrich & Elisabeth Peeters, *Johannes vom Kreuz. Poesie und Prosa. Gesamtausgabe. Band I: Poesie und Kleinere Schriften. Band II: Prosa*. Freiburg-Basel-Wien 2024.
- Espaillet, Rhina P., *The Spring that Feeds the Torrent. Poems by St. John of the Cross*. Menomonee Falls 2023.
- Herráiz, Maximiliano, *San Juan de la Cruz. Obras completas*. Salamanca 2007. (A-versie achteraan in het boek en in kleinere letter)
- Kavanaugh, Kieran, *The Living Flame of Love. Study Edition*. Washington 2023.
- Marie du Saint-Sacrement (Mère), *Jean de la Croix. Oeuvres complètes*. Paris 1990. (beide redacties na elkaar)
- O'Reilly, Terence, *Saint John of the Cross. Selected Poems*. Etna 2021.

- Pacho, Eulogio & Luce Lopez-Baralt, *Obra completa*. Madrid 1991. (enkel de B-redactie)
- Pacho, Eulogio, *Llama de Amor Viva. Edición crítica*. Burgos 2014. (beide redacties na elkaar)
- , *S. Juan de la Cruz. Obras completas*. Burgos 2021. (B-redactie bovenaan op de bladzijde en A-redactie onderaan in kleinere letter)
- Peers, E. Allison, *The Complete Works of Saint John of the Cross Doctor of the Church*. Westminster 1951. (de twee redacties na elkaar)
- Peters, Jan & J.J. Jacobs, *Joannes van het Kruis. Mystieke werken*. Gent 1975. (enkel de B-versie)
- Poirot, Dominique, *Les Romances*. Paris 2004.
- Rodríguez, Otilio & Kieran Kavanaugh, *The Collected Works of St. John of the Cross*. Washington 1991. (enkel de B-versie)
- Rodríguez Martínez, José Vicente & Federico Ruíz Salvador, *Juan de la Cruz. Obras completas*. Séptima edición. Madrid 2019. (A-versie achteraan in het boek en in kleinere letter).
- Sesé, Bernard, *Jean de la Croix. L'Œuvre poétique*. Paris 2016.
- Smith, Loren G., *Flame of Love. Poems of the Spanish Mystics St. John of the Cross and Teresa of Avila*. New York 2005.

II. RECENTE STUDIES¹⁰

- Ahlgren, Gillian, *Enkindling Love, The Legacy of Teresa of Ávila and John of the Cross*. Minneapolis (Mapping the Tradition) 2016.
- Andrés Martín, Melquiades, *San Juan de la Cruz. Maestro de la espiritualidad*. Madrid (Ediciones Temas de Hoy) 1996.
- , *Historia de la Mística de la Edad de Oro en España y América*. Madrid (B.A.C.) 1994.
- Astigarraga, Juan Luis & Agustí Borrell & F. Javier Martín de Lucas, *Concordancias de los Escritos de San Juan de la Cruz*. Roma 1990.

¹⁰ Sedert 1990. Voor wat de Spaanse studies betreft geven we hier slechts een heel beperkte keuze.

- Ballester, Jesús Martí, *Una nueva lectura de 'Llama de amor viva' y de escritos breves de San Juan de la Cruz*. Madrid 2005.
- Begovic, Tomislav, *Gott — der Weg des Menschen zu sich selbst. Zur theologischen Anthropologie in der mystischen Lehre des heiligen Johannes vom Kreuz*. Frankfurt am Main (Europäische Hochschulschriften) 1990.
- Benker, Günther, *Loslassen können — die Liebe finden. Die Mystik des Johannes vom Kreuz*. Mainz, 1991.
- Blommestijn, Hein & Jos Huls, *Jan van het Kruis. Een spoor van liefde*. Kampen (Mystieke teksten & thema's), 2000.
- Boeglin, Jean-Georges, *Le Christ, maître de vie spirituelle chez Jean de la Croix*. Paris 1992.
- Boldt, Johannes, *Gotttrunkene Poeten. Juan de la Cruz und die Sufi-Mystik*. Berlin 2013.
- Bord, André, *Jean de la Croix en France*. Paris 1993.
- , *Les amours chez Jean de la Croix*. Paris, 1998.
- , *Plotin et Jean de la Croix*. Paris 1997.
- Bordes, Juliette, *Esthétique théologique de saint Jean de la Croix: Quand la prière devient métaphore*. Toulouse 2022.
- Brändle, Francisco de, *Biblia en san Juan de la Cruz*. Madrid 1990.
- Carmel. Revue trimestrielle de spiritualité chrétienne, *Saint Jean de la Croix. Lectures spirituelles*. Toulouse 2017.
- Castro, Secundino, *Hacia Dios con San Juan de la Cruz*. Madrid 2007³.
- Chalmers, John & Balbino Velasco, *St. John of the Cross. His origins*. Roma (Carmel in the World) 2010.
- Collings, Ross, *John of the Cross*. Collegeville (The way of the Christian Mystics) 1990.
- Cox, Caroline, *The Living Flame of Love: John of the Cross*. London 2017.
- Cugno, Alain, *Jean de la Croix ou le désir absolu*. Paris 2020.
- Cummins, Norbert, *Freedom to Rejoice. Understanding St John of the Cross*. London 1991.

- De Goedt, Michel, *La divinisation selon Jean de la Croix*. Toulouse (Recherches Carmélitaines) 2017.
- , *Le Christ de Jean de la Croix*. Paris (Jésus et Jésus Christ) 1995.
- Dobhan, Ulrich & Reinhard Körner, *Johannes vom Kreuz — Lehrer des 'Neuen Denkens'*. Sanjuanistik im deutschen Sprachraum. Würzburg 1991.
- Dombrowski, Daniel, *St. John of the Cross. An Appreciation*. Albany (Suny Series in Latin American and Iberian Thought and Culture) 1992.
- Doohan, Leonard, *The Contemporary Challenge of John of the Cross. An Introduction to His Life and Teaching*. Washington 1995.
- , *John of the Cross: The Living Flame of Love*. 2014.
- D'Souza, Rudolf V., *The Bhagavadgita and St. John of the Cross. The dynamism of Spiritual Growth in the Process of God-Realization*. Roma (Pontificia Università Gregoriana) 1996.
- Efren de la Madre de Dios & Otger Steggink, *Tiempo y Vida de Santa Teresa*. Madrid 1996³.
- Feldmeier, Peter, *Christianity Looks East. Comparing the Spiritualities of John of the Cross and Buddhaghosa*. Mahwah 2006.
- Francisco de Yepes, *Escritos Espirituales. Florecillas de su hermano San Juan de la Cruz, Avisos — Coplas y cantarillos*, Presentación, edición y notas de Pablo María Garrido. Madrid 1990.
- Frohlich, Mary (ed.), *Carmelite Wisdom and Prophetic Hope. Treasures Both New and Old*. Washington 2018.
- Garrido, Pablo María, *San Juan de la Cruz y Francisco de Yepes, en torno a la biografía de los dos hermanos*. Salamanca 1989.
- , *La "Reforma" Teresiana y la Orden del Carmen. Ruptura o Complemento?* Roma 1991.
- , *San Juan de la Cruz, la raíz olvidada de un magisterio universal*. Madrid 1993.
- Gauthier, Jacques, *Jean de la Croix*. Montréal (L'expérience de Dieu) 1999.
- Gibbs, Benjamin, *The Secret Ladder. Mystical Contemplation in St. John of the Cross*. Christchurch 2020.

- Gouraud, Pierre, *La gloire et la glorification de l'univers chez Saint Jean de la Croix*. Paris (Théologie historique 107) 1998.
- Grace Aaron, N., *Thought and Poetic Structure in San Juan de la Cruz's Symbol of Night*. New York 2005.
- Hahn, David P., *Love's Mystery. A Mystical Theology of the Body according to St. John Paul II and St. John of the Cross*. Pakenham (Ontario) 2023.
- Hardy, Richard P., *John of the Cross: Man and Mystic*. Washington (ICS Publications) 2015 (Frans: 1994).
- Herrera, R. A., *Silent Music. The Life, Work, and Thought of St. John of the Cross*. Grand Rapids/Cambridge 2004.
- Hole, Sam, *John of the Cross. Desire, transformation and selfhood*. New York (Oxford University Press) 2020.
- Howe, Elizabeth Teresa, *The Romancero of Saint John of the Cross*. Cambridge 2019.
- Howells, Edward, *John of the Cross and Teresa of Avila. Mystical Knowing and Selfhood*. New York 2002.
- Howells, Edward & Peter Tyler, *John of The Cross. Carmel, Desire and Transformation*. London - New York 2024.
- Huguenin, Marie-Joseph, *L'oraison selon Thérèse d'Avila et Jean de la Croix. 'Je suis venu répandre un feu sur la terre'*. Nouan-le-Fuzelier 2010.
- Jäger, Willigis, *Kontemplatives Beten*. Münsterschwarzach (Schriften zur Kontemplation) 1994.
- José de Jesús María (Quiroga), *Historia de la vida y virtudes del Venerable P. Fray Juan de la Cruz*. Moderne uitgave door F. Antolin. Salamanca 1992.
- Kavanaugh, Kieran, *John of the Cross. Doctor of Light and Love*. New York 2000.
- , *The Living Flame of Love: Study Edition*. Washington 2023.
- Kfoury, Robert, *Saint Jean de la Croix et la mystique hindoue*. Paris 2000.
- Körner, Reinhard, *Mystik — Quell der Vernunft. Die Ratio auf dem Weg der Vereinigung mit Gott bei Johannes vom Kreuz*. Leipzig 1992.